

Türkiye’de Ahlak Sosyolojisinin Ahvali: Çelişkiler ve Köksüzleşme

The Situation Of Moral Sociology In Turkey: Contradictories And Being Baseless

Ufuk Özcan

Özet: Özellikle Cumhuriyet dönemi Türk sosyologlarında ahlaka din dışı, seküler bir temel kazandırma tavır ve gayreti bariz bir biçimde göze çarpmaktadır. Şüphesiz aykırı örnekler de mevcut ama oldukça marj dışında kaldıkları bir gerçektir. Türk sosyolojisinin kendi bakış açısına bağlı bir ahlak sosyolojisi oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle dönemlere göre farklı kişilerin farklı ahlak anlayışlarını savunmaları da yadırganmayacaktır. Esas değişiklik 1980 sonrasındaadır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak sosyolojisi, 1980 sonrası, Nurettin Topçu, Hilmi Ziya Ülken

Abstract: It is obvious that especially the Turkish sociologists of republic period had a manner and desire for making ethics gain a non-religious, secular base. Certainly, there are anomalous examples but it is a real that they are quite far from margin. It is impossible to say that moral sociology which is related to turkish sociology’s own view arose. Therefore according to periods different people’s defendings of different moral sentiments is not found odd. Main change is after 1980.

Key Words: Moral sociology, after 1980, Nurettin Topçu, Hilmi Ziya Ülken

Ahlaka dair, gerek metafizik/felsefi veya ruhani/dinsel boyutta gerekse siyasal veya sosyolojik boyutta billurlaşan bütün akımların her yeni dönemde yeni baştan sorgulanması anlamlı bir çabadır. Her şeyden önce, ahlaka dair türlü yaklaşımların, aralarındaki sonsuz farklılaşmalara rağmen, zamansallık ötesi ve soyut bir düzlemde birleştikleri gerçeğini kabullenmeli. Tarihsel düzlemde ise çeşitli ayrımlar üzerinde durmak mümkün. Türkiye’de sosyologlar baştan beri moral değerler sorunu üzerinde ciddi biçimde kafa yormuşlar ve bu alanda pek çok eser vermişlerdir. Ancak Türk sosyolojisinin kendi bakış açısına bağlı bir ahlak sosyolojisi oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle dönemlere göre farklı kişilerin farklı ahlak anlayışlarını savunmaları da yadırganmayacaktır. Ancak yine de Ziya Gökalp sosyolojisinin ahlak anlayışının yandaşları, yeni yorumları ve karşıtları çerçevesinde bir serüvenden söz edilebilir. Esas değişiklik 1980 sonrasındadır. Bu dönemde arayış döneminin veya belirleme çabasının kapandığını ve “ne olsa gider” anlayışının egemenlik kazandığını söyleyebiliriz. Ahlak/etik problemlerinin sosyolojide neredeyse hiç ilgi uyandırmadığını iddia etsek yeridir. Bunun sebepleri üzerinde bir tartışma açmak şüphesiz ilgi çekici olacaktır, ama bu yazının odaklandığı asıl konu bu değildir. Moralizm bugün artık sosyolojide (sadece sosyolojide mi?) tükenmeye yüz tutmuş gibi gözükmektedir. Bunun, moral değerlerin aşınmış, anlamsızlaşmış olmasıyla, küresel değer bunalımıyla ilgisi olmalı. Bir bakıma, değer bunalımından sosyologlar da paylarını alıyorlar. Bugün mesela Hilmi Ziya Ülken’in *Bilgi ve Değer* ya da *Aşk Ahlakı* kitabını bir sosyoloji öğrencisinin ilgi ve merakla okuması, daha beteri, okuyup anlamlı sonuçlar çıkarması pek kolay değil. Değişimi, YÖK sonrası Türk üniversitesinde sosyoloji kürsülerinin müfredatından “*Ahlak Sosyolojisi*” derslerinin kaldırılmış olmasına bakarak da anlamak mümkün. Felsefe kürsülerinde de durum pek farklı olmasa gerek.¹

¹ Etik, felsefede oldukça önemli bir alan. Ancak son dönemde felsefede epistemoloji, metafizik ve estetiğin yıldızının parlamasına karşılık etik ve ontolojinin nispeten geri plana itilmiş olması üzerinde düşünmek gerek. Elbette etik/ahlak sorunlarına ilgi büsbütün tükenmiş sa-

İdealize etmeyelim, birtakım zaaf lar barındırdığı da bir gerçek, ama 60'ların, 70'lerin sosyalist gençliğinin idealist ve moral duruşlarından geriye bugün pek bir şey kalmadı. Politik yelpazenin diğer kesimlerinde de bir heyecan veya "duruştan", "tavır" dan söz etmek mümkün olmadığı için, ahlak konusunda da bir tutarlılık ve bütünlük beklemek güçtür. Ahlakî duruşta geçerli ölçü, kolektif dayanışma ruhunun esasları değil, egonun bitimsiz arzuları artık. "İyi"nin ve "kötü"nün çerçevesini "bireylik durumları" çizmekte. "Tümel ahlak"ın yerini ise "tikel -dolayısıyla izafî/rölativist- ahlak" anlayışı almış bulunmakta. Sorunun oldukça kapsamlı ve çeşitli boyutları var ama bu yazıda yürüteceğimiz tartışmanın çerçevesi sınırlı. Öncelikle Türkiye'de sosyolojinin ahlak konusuna olan ilgisinin bazı yönlerine odaklanmakla yetiniyoruz.

Yeni Hayat ve Yeni Ahlak

Türkçede doğrudan ahlak sosyolojisine dair ilk kitaplarından biri Durkheim'in *Ahlak Terbiyesi* adlı kitabı. Erken bir tarihte, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında çevrilmiş, Arap harfleriyle basılmış bir kitap. Daha sonra *Meslek Ahlakı* da yayımlanacak. Bir nesil sosyal bilimci Durkheim'in dayanışma ahlakından oldukça etkilenmiş. Gökalp'in dayanışma/tesanüt anlayışı da, milliyetçi tonu daha belirgin ve gelişmiş olmakla birlikte, Durkheim tesirlidir. Durkheim'in laik ve rasyonalist ahlak anlayışı dayanışmacı (solidarist), mesleki işbölümüne dayalı, sınıf çatışmasından kaçınan, uyumlu toplum tasavvuruyla doğrudan ilişkilidir. O, modern toplumun sürüklendiği anomi (kualsızlık) haline bir çözüm olarak, eğitim kurumlarının laik ve akılcı değerlerin aktarılmasını sağlayacak bir ahlak eğitimi üstlenmesi gerektiğini düşünüyordu. Böyle bir yaklaşım, siyasal çöküntü ve karmaşa içinde bulunan ve yeni bir kuruluşun sancılarını yaşayan Türkiye'de çoğu aydının arayışlarına uygun düşüyordu. Onların gözünde yeni bir toplum düzeni, ancak yeni bir insan modelinin yaratılmasını gerektiriyordu. Bu da, en başta yeni bir ahlak ve eğitim anlayışı ile mümkündü. "Yeni Hayat", "Doğru Yol", "Yeni Adam" mottoları modernleşmeci zihnin tezahürüydüler. Daha çok belirli bir elit zümre arasında geçerli ve hakim olan ahlak telakkisi "millet", "vatan", "sosyal dayanışma", "vazife ahlakı", "meslek ahlakı" kavramlarına referansla oluşmuştu. Türkiye'de sosyologların toplum anlayışının ağırlıklı olarak pozitivist, laisist ve Aydınlanmacı prensiplere bağlı olarak biçimlendiğini iddia etmek herhalde mübalağalı olmaz. Ahlak anlayışları da aynı doğrultuda şekillenmiştir. Resmi düzeyde devletin de içselleştirdiği bu paradigma yakın döneme kadar (en azından 1980'lere kadar) hakim anlayışı oluşturmuştur. Çizgi dışı bir örnek olarak Nurettin Topçu'nun yaklaşımını aşağıda ele alacağız.

yılmaz, ama konuya klasik çerçevenin oldukça dışında, ağırlıklı olarak postmodern literatür çerçevesinde, rölativist ve tikel bir çerçevede bakıldığını belirtmeliyiz.

Ahlaka ilişkin bir başka yaklaşım, Sabahattin Bey'in sosyolojisinde görülmektedir. Buna "serbest teşebbüs ahlakı", "bireyci ahlak" adını verebiliriz. Sabahattin Bey, muarızlarından farklı bir Cumhuriyet, devlet ve toplum perspektifine sahiptir. Bürokrasiye, memur sınıfın üstünlüğüne dayalı merkeziyetçi yaklaşımı kıyasıya eleştiriyor, devlet ve cemaat eksenli ahlak anlayışına karşı aile ve birey eksenli bir ahlak anlayışını savunuyordu. Yeni toplum, "bireysel girişim", "serbestiyet", "özerklik", "fazilet" gibi ilkeler üzerine dayanmalıydı. Açıkça Anglo-Sakson tarzı, deneyci ve pragmatist bir eğitim ve ahlak anlayışını öne sürüyordu.

Cumhuriyet dönemi ahlak anlayışı bir yerde Gökalp'in sosyoloji ve ahlak anlayışı tarafından belirlenmiştir. Türkiye'nin serüvenine bağlı olarak dönemler arasında farklılıklar olsa da, getirilen her yeni yorum resmi görüşün bir nüansı ve tasdiki olmaktan öteye geçmemiştir. Soğuk Savaşın son bulması ve bloklar arasındaki buzların erimesinden sonra Batı ile ilişkilerin yeni baştan şekillenmesine bağlı olarak, değerler-ahlak problemine bakışta da bir değişim yaşanmıştır. Esas değişiklik bu dönemdedir. Bu dönemde sadece Gökap sosyolojisi değil, diğer sosyologların görüşleri de gözden düşmüştür. Ahlakın hem düzen hem de değişimle ilgili olması nedeniyle bu terslik tartışmaya değer görülmemiştir. Ancak yeni Türkiye'nin kuruluş mantığının bütün yönleriyle değişmiş olmaması nedeniyle her halükarda en başa dönmek zorunlu olmaktadır.

Hilmi Ziya Ülken'in Elastiki-Eklektik Moralizmi

Herhalde ahlak bahsi üzerinde Hilmi Ziya Ülken kadar titizlikle duran bir başka sosyolog yoktur. Ülken *Aşk Ahlakı* adlı kitabında, antik ve modern Batı kaynaklarına bağlı rasyonel ve seküler ahlak anlayışı ile geleneksel Doğu'ya has mistik ahlak anlayışları arasında dengeleyici, sentezci bir tutum izleyerek totolojiye düşmekte ve eklektik-telifçi bir yöntem izlemektedir. Özellikle de Doğu'nun tasavvuf felsefesi ve ahlak anlayışına dair savlarında -dönemin hakim eğilimlerine aykırı düşecek bir biçimde- topyekun reddiyeci/olumsuzlayıcı olmayan yaklaşımı göze çarpar. Bu eserin kritik bir dönemde, 1931 yılında yayınlanmış olması ve yeni rejimin bekçilerinden sıcağı sıcağına aldığı tepkiler, onun entelektüel yöneliş ve hassasiyetlerinin farklılığı noktasında gerçekten dikkat çekicidir. Bununla birlikte Ülken, kitabının sonraki baskılarının önsözlerinde, 1930'larda aldığı bu olumsuz tepkilere de cevap vermek üzere, kendisinin rasyonalist/natüralist bir ahlak anlayışını benimsediğini vurgulu bir biçimde ifade etme gereği duymuştur. Eserin yayınlanmasından hemen sonra, 1932 yılında, *Kadro* dergisinin kurucu yazarlarından Şevket Süreyya Aydemir'in kitaba yönelik suçlayıcı tonda söyledikleri bir nevi "şikayet" veya daha uygun sözcükle "ihbar" niteliğini taşımakta; yeni rejime yaranma ve tepedeki siyaset elitlerine yön verme arzusu yansıtmaktadır. Aydemir açıkça, Ülken'in eserini "mistisizm"le malul olmakla, köhne bir anlayışa, tasavvuf ahlakına prim vermekle, böylece "inkılabın felsefesi"ne aykırı düşmekle suçlar. Kuşkusuz bu tespitler, eserin kendi iç bütün-

lüğünü anlamak istememekten, daha doğrusu yanlış bir biçimde aksettirmekten kaynaklanan, zafiyet barındıran tespitlerdir. Ne var ki, eseri dikkatle okuduğu kuşkulu olan Aydemir'in bu ve benzer çıkışları Ankara nezdinde Ülken açısından bir terslik yaratmayacaktır. Hatta şikayetin ters teptiğini düşünmemiz için daha geçerli sebeplerimiz vardır. Kadro, 1932 yılında siyasi iktidarın sertleşen baskı ortamında yayınına son vermek zorunda kalırken, Ülken, hiç bitmeyecekmiş gibi gözüken gençlik enerjisiyle, rejimin en tepesinden, bizzat Atatürk'ten aldığı onay ve itkiyle, devlet bursuyla gönderildiği Almanya'daki çalışmalarına olağanüstü bir şevkle, rejime tamamen angaje olmak gibi hedeflerden de uzakta, hasbi niyetlerle sarılacaktır. Ömrünün sonuna kadar genç, ve entelektüel hedefler bakımından da hep azimli bir arayış içinde kalmıştır. Onun sık aralıklarla tazelenen özeleştiril arayışları, eserleri salt konjonktürel bir okumaya tabi tutulduğunda gözden kaçabilecek niteliktedir.

Her şeyden önce Ülken, direktifle çalışan, iktidarın nimetlerinin peşinde koşarak mevcut şartlar doğrultusunda topluma yön vermeye çalışan karakterde bir düşünce insanı değildir. Onun entelektüel ahlakı ele avuca sığmaz niteliktedir ve siyasi konjonktürlerin üstünde anlaşılması daha doğru olacaktır. Çoğu eserinde son derece sentezci bir düşünme tarzı göze çarpar. Özellikle de *Aşk Ahlakı*'nda bu, vurgulu bir biçimde kendini gösterir. Kitabında, Buda'dan İsa'ya, olgun Hıristiyanlıktan İslam düşüncesine, Anadolu mutasavvıflarından Kant ve Descartes'a, Max Scheler'den Nietzsche'ye varıncaya kadar oldukça geniş bir yelpazede literatür okuması yaparak ahlak tasavvurlarını incelemiş ve birbirine karşıt savlar barındıran bütün bu literatürle hesaplaşarak adeta imkansız gibi gözüken uyumlu bir senteze ulaşmaya çalışmıştır. Oldukça zor bir işe kalkışmıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca benzer bir entelektüel tecrübenin başka bir örneğinin olmadığını söylemek mümkündür. Açıkça görülüyor ki Ülken, henüz entelektüel yetiştirme devresinin başlarında, 1930'ların nispeten çölleşmeye yüz tutan ortamında bile, eşine nadir rastlanacak türden, oldukça donanımlı bir düşünür olarak sahneyi doldurmaktadır. Ancak onun sistemci tavrının, bütün donanımına rağmen bazı handikapları da bulunuyor. Savunduğu piramidal "*mertebeler ahlakı*" bizlere sosyal eşitsizlikleri olağan karşılamamız gerektiğini vurgulu bir biçimde telkin eder. Bugün böyle bir öneri, eşitsizliğin doludizgin sürdüğü, beşeri varoluşu kıskaçına alıp hapseden küresel ve yerel mağdurlara, mutsuzlara dürüst, iffetli ve sabırlı vs. olmalarını vaz' etmek türünden muhafazakar bir safdillik olacaktır. *Aşk Ahlakı*'nın bir başka zaafı, geçmiş devirlere has sufi ahlakı ile modernizmin insanı hazcılığa, bireyciliğe ve maddiyatçılığa sürükleyen dünyası arasında ahengin nasıl kurulabileceğine dair geçerli ve tatminkar bir açıklama, yorum getiremeyişiştir. *Aşk Ahlakı*, bütün entelektüel enerjisine ve derinliğine rağmen, bugünün nesillerine pek de bir şey söylememektedir. Ondan geriye kalan, Cumhuriyet'in milliyetçi-devletçi yorumlarına karşılık, evrenselci-insaniyetçi bir yorumu gündeme getirmiş olmasıdır. 1930'larda çıkardığı ve türlü muhalifleri çatısı altında toplayan derginin adı bile (İnsan'dır), Ülken'in ahlak tasavvurunun mahiyetini anlamaya yeterlidir.

Nurettin Topçu'nun Sıradışı İsyan Ahlakı

Nurettin Topçu, akademik yetişmesini felsefe disiplini içinde gerçekleştirmiş, ahlakçı yönü ağır basan, hatta daha çok bu yönüyle tanınan bir kişi. Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde 1934 yılında felsefe doktorasını tamamlamış. Tezinin başlığı "Conformisme et Revolte". Fakat Türkçeye "*İsyan Ahlakı*" başlığıyla çevriliyor. Kitabın ismi ilgi çekici. Uyumculuğa karşı "isyani" fikrini ele alıp savunuyor. Bir sosyoloji eserinden öte, bir felsefe denemesi olduğunu belirtelim. Topçu, "isyani" kavramını, Batı siyasal düşünce tarihi içindeki bağlamından soyutlayarak, ona kendine has, özel bir anlam yükleyerek ele alıyor. Aslında onun karşı çıktığı şey, konformizm, toplumun kökleşmiş kurallarına, geleneklere uyum sağlamak, itaatkarlık, uysallık. Gerçekte, her koşulda ve durumda normlara uygun davranmak bir bakıma ahlaka da aykırı düşer. Uyumculuğa karşı Topçu isyan terimini öne çıkarıyor. İlk bakışta bu isyan vurgusu Topçu'nun bilindik muhafazakar eğilimleriyle çelişir gibi gözükabilir. Ancak savlarını temellendirirken isyan kavramının içeriğini, yaygın yaklaşımların oldukça ötesine geçen, farklı bir tarzda doldurduğu anlaşılmalıdır.

Topçu, idealist felsefe yönelimli bir sosyal bilimci. Spiritüalist, mistik yönleri oldukça belirgin. Bu açıdan Türk sosyologları arasında yaygın olan Aydınlanma-laisist-pozitivist paradigmanın bir hayli uzağında yer aldığı rahatlıkla söylenebilir. Dolayısıyla böyle bir entelektüel donanıma sahip bir kişinin isyan kavramını hangi saiklerle ahlak felsefesinin (etiğini) gündemine getirdiği üzerinde durmak anlamlı olacaktır. Onun isyan ahlakının bir özelliği, iradeciliğe (volontarizme) kapı aralamış olmasıdır. "İrade" kavramı Topçu düşüncesinin merkezinde yer alır. Yine merkezde yer alan bir kavram "sorumluluk"tur. "Ferdiyet" ve "hürriyet" kavramları da dekoratif bir unsur olarak fonksiyon görür. Topçu'nun savunduğu ahlak felsefesini daha iyi anlayabilmek için onun fikir kaynaklarına kısa da olsa göz atmakta yarar vardır. Paris'te hocası olan Maurice Blondel'in geliştirdiği "hareket (action) felsefesi" Topçu'yu derinden etkilemiştir. Hareket felsefesi, Avrupa'da Aydınlanma dönemiyle başlayıp 19. yüzyılda gelişen materyalist, laisist ve pozitivist cereyanlar karşısında konumlanmıştır. Blondel, insanlığın kurtuluşunu moral değerlerin yükselişinde görmektedir. Moral anlayışı din (Hıristiyanlık) kaynaklıdır. Daha doğrusu, akılcı felsefi düşünümSELLİK ile Hıristiyanlık arasında ilişki kurmaya çalışmış, teolojik dünya görüşüyle modern toplumun uyumlu birlikteliğini savunmuştur. Fransız Şarkiyatçı, tasavvuf tarihçisi Louis Massignon'la mesaisi de tasavvuf ahlakına ilgisini kamçılamaş olmalıdır. Topçu'nun entelektüel serüveninin başlangıcından beri var olan ve süreklilik arz eden tasavvufi İslam inancı ve giderek güçlenecek olan anti-komünist ve irrasyonalist eğilimleri onu muhafazakar Fransız felsefecilerinden mülhem bir ahlak teorisi geliştirmeye yöneltmiştir.

Nurettin Topçu, moralist ve muhafazakar bir dünya görüşüne sahipti. Geçmişten gelen kültürel birikimler, Anadolu insanının kimlik özellikleri, tasavvuf

düşüncesi, özellikle de Hallac-ı Mansur'un vahdet-i vücut öğretisi onun ahlaki yaklaşımının ana bileşenlerini oluşturuyordu. Ona göre, sufi düşüncesinin temelini oluşturan "vahdet-i vücud", ahlakın en yüce mertebesiydi. Topçu'nun yeni toplum anlayışı Türklük ve İslamlık değerlerinin sentezine dayanmakla birlikte "mistik" diyebileceğimiz bir yönelime de sahiptir. Onun gözünde yeni toplum düzeninin kurulmasında manevi-moral değerler son derece önemli bir yer tutacaktı. Aynı zamanda, kendi savına göre, "ferdiyetçi"dir. Ahlaki gelişim için bireyin özerkliğinin şart olduğunu iddia eder. Bireye ve bireysel varoluşa değer atfedilmesi, Türkiye'de biat kültürüne bağlı muhafazakar camiada genellikle görülmeyen bir durumdur. Topçu'ya göre ise, sosyal normlar çerçevesinde bireylik durumunu baskılayan ya da ortadan kaldıran, bireyi itaate zorlayan, onun iradesini zayıf kılan bütün sosyal düzenler despotik karakterdedir. Bunlara karşı isyan bir haktır. Topçu, sosyal dayanışmanın ve kolektivitinin bireyi esir eden gücüne karşı çıkar. İsyan ahlaki bireyin esaret bağlarından kurtulmasına zemin teşkil edecektir. Bu düşünceleri, onun yaklaşımını, Türkiye'de sosyal bilimciler arasında yaygın olarak görülen dayanışmacı, halkçı yaklaşımlardan ayırmakta, farklı kılmaktadır. Topçu'nun görüşleri, Durkheim'in dayanışmacı toplum tasavvuru çizgisinde ilerleyen Gökalpçi anlayışa tezat oluştursa da, ferdiyetçi bakış açısını sonuna kadar sürdürdüğünü de sanmamak gerekir. Özellikle de Soğuk Savaş yıllarında aktif destek verdiği Türk milliyetçiliği onun ferdiyetçiliğinin sınırları ve mahiyeti konusunda bir fikir verebilir.

İsyan Ahlakı adlı çalışmasında Topçu, modern Batı felsefesinde öne çıkan bazı düşünürleri sorgulayarak kendi ahlak anlayışını geliştirmiştir. Bu düşünürler arasında Max Stirner, Rousseau, Schopenhauer ve Nietzsche vardır. Her bir düşünürün ahlak anlayışlarını saplanmış oldukları kötümserlikleri, açmazları, nihilizmleri ve aşırı bireycilikleri vb. bakımlarından eleştirmiş, isyankârlıklarını sorgulamıştır. Bunun yanı sıra, deneyci, akılcı ve sosyolojist ahlak anlayışlarının her biriyle ayrı ayrı hesaplaşma yoluna gitmiştir. Nihayet kendi isyan ahlakını teolojik bir ilkeye indirger: Allah, beşeri varlıkta tecessüm eden, onunla bütünleşmiş bir varlıktır. Bu ontolojik önerme, bireyin Allah'la bütünleşmesinin isyan ahlakına uygun davranmaktan geçtiğini ima etmenin ötesinde, açıkça savunur.

Topçu'ya göre sosyal dayanışma topluluk/toplum baskısıyla zuhur eder; kendi başına olumlu bir değer değildir; iyiliğe olduğu kadar kötülüğe de hizmet edebilir. Elbette bu tespitte doğruluk payı bulunmaktadır. Sosyal dayanışma adına çıkar gruplarının, çetelerin, tarikatların, cemaatlerin, ulusların, ümmetlerin vb. işledikleri cürümler, kamusal alanın özel alan üzerindeki tahakkümü, militer-otoriter yönetimler vb. ahlaki planda meşru görülemez. Ancak Topçu'nun bu görüşleri, bazı bakımlardan, daha sonra kaleme alacağı *Ahlak Nizamı*'nda savunduğu koyu Yahudi düşmanı, anti-komünist, milliyetçi-İslamcı, otoriter-devletçi görüşleriyle tutarsızlık içindedir. Sıklıkla "*yeni bir toplum nizamı*"nın gerekliliğini vurgulaması Cumhuriyet'in getirdiği değerler ve yaşam tarzı ile barışık olmadığını gösteren bir işaret sayılmalıdır. Onun "isyan ahlakı"na dayalı yeni toplum

tasarımının son derece otoriter diyebileceğimiz unsurları ve niteliği, özellikle *Ahlâk Nizamı* adlı kitabında daha belirgin bir biçimde karşımıza çıkar.

Ahlaka sosyolojik değil, idealist ve metafizik bir yaklaşım getiren Topçu, bireyin salt arzularına uyararak davranması durumunda vicdanının gelişemeyeceğini, gerçek bir bilinç kazanamayacağını ve bundan bir sosyal uyumculuk (konformizm) doğacağını düşünmektedir. Buna göre “iyi insan”, mesleğinin ve görevinin gereklerine, amirlerinin emirlerine uyan insan değildir. “İyi insan”, gerektiğinde mesleğinin/görevinin gereklerini yerine getirmekten geri duran; yerleşik yanlış kuralları ihlal eden; iradesiyle ve üstlendiği “sorumluluk” bilinciyle hareket eden, özünde taşıdığı ahlaki isyanı açığa çıkararak insandır. Topçu’nun ahlaki manifestosunda haz, fayda, mutluluk, görev gibi kavramlar yer almaz. Bunlar, bireyi pasifliğe yönelten, onun benliğini tutsak eden, yüce varlığa (Allah) erişmesini önleyen unsurlardır. Gerçek bir ahlaki duruş bunların dışında ve üstünde yer alır. İnsan, kendisini kışkırtan, nefsinin kırbaçlayan, onu zevk ve mutluluk arayışına yönelten arzularından arınabildiği ölçüde ahlaklıdır. Bu açıdan Topçu’nun önerdiği hayat felsefesini bir nevi “*çile ahlakı*”, asezizm olarak görebiliriz. Benzer türden bir çileciliğin örneği Anadolu tasavvuf inancında da vardır. Topçu, ahlak felsefesini Hallac-ı Mansur’un vahdet-i vücud anlayışına dayandırır. Bilindiği gibi Hallac-ı Mansur ve Nesimi’nin “enel-Hak” (“ben Tanrırım”) sözleri dönemin Ortodoks dinsel çevrelerce “Tanrıya şirk koşmak” olarak değerlendirilmiş ve sonunda her ikisi de korkunç yöntemlerle idam edilmişlerdir.

Topçu, moral değerleri sosyolojik değil, ideal bir form olarak görür. Bireyin bu mükemmel forma yönelmesini, bu doğrultuda “hareket”e geçmesini önleyen her şey kötüdür ve her ne olursa olsun bunlara direnç göstermek gerekir. İnsanın Allah’la buluşmasının yegane yolu, isyan ahlakına uygun hareket etmekten geçer. Bunun için de bireyin yoğunlaşmış bir bilinç ve sağlam bir iradeye sahip olması, benlik/ego davası gütmemesi gerekir. Topçu’nun ne seküler ne de laik olarak nitelendirilemeyecek “ferdiyetçiliğinin” mahiyeti böylece bir anlam kazanmaktadır: Politik planda teokratik, otoriter bir rejime kapı aralayabilecek, önü-ardı belli olmayan, tehlikeli, özcü ve maneviyatçı bir ferdiyetçiliktir bu. Topçu’nun mistik ahlak anlayışı, maddi-beşeri düzene isyan ederek ilahi düzene teslim olmak, dünyadan el-etek çekerek içe kapanmak anlamını da taşımaz. Özellikle de ahlaki görüşlerinin siyasal düzlemdeki karşılığı, şiddet potansiyeli barındıran aktivist bir sağcılıktır; sufilere özgü bir içe kapanmayı değil, dışa doğru hamleyi öngörür ve ögütler.

Küreselleşmenin Sefalet Ahlakı

Türkiye’de sosyologların etik ve ahlak alanına ilgisinin uzun bir geçmişi var. Ahlak sosyolojisinin oldukça çeşitli ve renkli bir tartışma gündemi oluşturduğunu söyleyebiliriz. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren takip edecek olursak, kurucu sosyologların hemen hepsi etik problemlere büyük bir ilgi göstermişler;

birbirinden oldukça farklı, hatta birbirine taban tabana zıt yaklaşımlar sergilemişlerdir. Ahlak problemine yaklaşımları kaba hatlarıyla şöyle tasnif etmemiz mümkün: Sabahattin Bey *liberal*, Ziya Gökalp-İsmail Hakkı Baltacıoğlu-Erol Güngör *milliyetçi*, Hilmi Ziya Ülken *eklektik-hümanist*, Sabri Ülgener *modern-muhafazakar*, Nurettin Topçu *tasavvufi*, Cahit Tanyol *laik-sosyal* ahlak anlayışlarını temsil etmişlerdir. Her birinin, ahlak anlayışlarını siyasal bir tutumla ve modern pedagojinin verileriyle tahkim ettiklerini de belirtelim. “*Terbiye*” ve “*maarif*” meselesini had safhada önemsemişlerdir. Ahmet Rıza’nın *Batı’nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası* adlı kitabında savladığı düşünceler “*siyasal ahlak*” veya “*görev ve sorumluluk ahlakı*” anlayışının tipik bir örneğidir. Durkheim çizgisinde Gökalp ve ardıllarının, kendine has bir yaklaşım sergileyen Ülken’in, ahlak sosyolojisi alanında oldukça yetkin ve verimli çalışmalar yapmış olan Tanyol’un ortaklaştıkları noktalar aşikar bir biçimde görülebilir. Bu tespit, ayrılık noktalarının olmadığı anlamına gelmemeli. Le Play çizgisini sürdüren Sabahattin Bey ile Weber çizgisini sürdüren Ülgener’in de, “*liberal kapitalizmin öğreticileri*” olmaları itibariyle paydaş noktalarından söz edilebilir. Ama sonuçta hemen hepsinin “*moralist sosyologlar*” olduğu bir gerçek. Artık Türkiye’de Gökalp-Ülken-Topçu-Tanyol tarzı sosyologlar yetişmiyor. Saygı gösterilen, “*duayen sosyologlar*” muamelesine aldanmamalı, tam tersine, akademi camiasında adeta “*tarihöncesi sosyologlar*” olarak görülüyorlar. Cumhuriyetin ilanı öncesinde doğmuş olan ilk kuşak sosyologlar moral değerlerle yetişmiş, ahlaki duruşu oldukça önemseyen, şiirle-edebiyatla haşır neşir olmaktan zevk alan, vecd duygusu yüksek bir kuşak. Bu açıdan, yaygın kanının aksine, taşıyıcısı oldukları pozitivistliklerinin sınırının da iyi çizilmesi gerekir. Çünkü biliyoruz ki pozitivism, bilim alanında normatif prensiplere, değer yargılarına prim vermeyen bir akım. İlk kuşak sosyologların siyasetle yakın ilgileri, öncülük ve kuruculuk misyonları da onları özel kılıyor. Modernist kanona bağlılıkları, moralizmleri, seçkinci-ekabir tavırları (“*Halka Rağmen Halk İçin*” zihniyeti) ile devlet adına ulusa, yurttaşla umumi-norm arz ve empoze eden bir kuşak.

Ahlak problemi, bugünün köklerini yitirmiş, kargaşa içinde, sayısız risklerle dolu dünyasında “*değersiz*” bir mevzu hale gelmiştir. Ahlak artık aydınlar, halk, yurttaşlar için olduğu kadar siyaset ehli ve temsil kapasitesi olan herkes için izafi bir mesele, bir -miş alanı. Bu durumun beraberinde getirdiği ve getirmeye devam edecek gibi görüldüğü “*imkanlar*”dan bahsetmek oldukça güç. Aslında zayıf ve zafiyet yönü daha belirgin. Gezeğimiz üzerinde yaşam mücadelesi veren yedi milyar insan belki de dünya tarihinde ilk defa böylesine yön­süz, geleceksiz ve ümitsiz, bir fasit daire içinde bocalıyor. Para, statü ve haz duygusu en büyük değer. Her şey reklam, her şey pazarlama. Küresel ekonomi çarkında “*kültürümü­zün seçkin ürünlerini dünyaya sunuyoruz*”: Türk lokumu, Mevlana bibloları, işbilir inşaat firmalarımız, stadyumlarda onbinlere hitap etme imkanına sahip ahir zaman peygamberlerimiz, hologram meraklısı başbakanımız ve saire. Lakin artık ihraç edemiyoruz, sıkıntı var. Ve buna çağın genel eğilimine uyarak “*yeni*

yaşama ahlakı" adını veriyoruz. Her türlü değerın rölatifleştığı dünyada en tepedekiler de, hem suçlu hem güçlü pozisyonlarını kolayca sürdürebiliyorlar. En alttakiler ise aynı zamanda hem mağdur, hem de zalim konumundalar. Ve böylece "*daire-i adl*" değil ama adaletsizliğin çarkı mükemmel biçimde tamamlanıyor. İçeriksiz bir immoralizm hükmünü sürdürüyor. Bunlar birer sonuç, en azından sebep olmadığı kesin.

Günümüzün geçerli politika, bilim ve ahlak anlayışı büyük anlatılara dayalı genel geçer normlara bağlılık, strateji ve taktikler izlemek, yığınak yapmak, kitleleri sevk ve motive etmek, makro-politik tasarımlar geliştirmek üzerinden yürümüyor. İçinde yaşadığımız aşırı-bireycilik yüzyılında genel ahlaki ilkelere dayanmak, cephe oluşturmak, strateji geliştirmek, öncülük yapmak vb. söz konusu değil. Çünkü makro-politik hedefler ancak, az çok homojen kitleler, uluslar, sınıflar vs. için söz konusu olabilir. Bugünse toplum dediğimiz varlık atomlaşmış, paramparça hücrelerden oluşuyor. Bugünün dünyasında strateji ve taktik ancak büyük, üstün güçler için söz konusu olabilir. Sosyolojinin tükenişini biraz da bu noktada aramak gerekiyor. Aslında toplum denilen bir varlıktan bahsetmek oldukça güç artık. Bu nedenle kapsayıcı, kucaklayıcı bir toplumsal muhalefetin de imkansızlığına işaret etmek gerek. Bu, sadece Türkiye için de söz konusu değil, son otuz yıldır dünyanın her tarafında gözlemlenen bir olgu. Böyle giderse, XXI. yüzyıl küresel ölçekte bir karmaşa içinde geçecek gibi görünüyor; tabii ani bir "kaza" olmadığı sürece. Bir kaza, anomali halini de beklemeliyiz. Çünkü mevcut sistem kendi yarattığı yükü taşıyamaz gibi görünüyor artık. Dünyanın dibe vurmuşluğu ortamında, çözüm de topyekun olmak zorunda. Küresel kaos yönetimi ve her alanda yol açtığı değersizleşme, tükeniş ilelebet sürdürülebilir bir şey değil.

"Global köy"ün sakinleri an be an kale/kasaba surları gerisine çekiliyor, çekilmeye zorlanıyor. Birçokları tekil varoluşlarından ya da etnik-mezhepsel-cemaatsel varlıklarından ziyadesiyle memnunlar ama menfaat ve korku faktörü sürekli devrede olduğu için zaman zaman kasaba-kent-ulus politikası izlemekten de çekinmiyorlar. Kapasite ve çapları küresel politikaya izin vermiyor. Hakim eğitim olan bireyciliğin uzun vadede açmazları karşısında, bu kez yerelcilik, kabilecilik, tarikatçılık sahneyi dolduruyor. Ayrışmalar, sayısız kutuplaşmalar, nefret söylemleri ve dizginsiz korkular anlamlı bir çağ özetini ortaya koyuyor. Bu bir yeni Ortaçağ. Kendilerini dünyadan yalıtmış, cemaat çıkarlarına bağlı, hayata ego-merkezli, cemaat-merkezli ya da etnik-merkezli bakan sektör politikerlere dünyanın yedi milyar insan, bunun beş, belki de on katı kadar da canlı barındırdığını, bu sebeple meselelere makro bakışın anlamını, değerini hatırlatacak birilerinin olması lazım. Farklılıkların, eşitsizliklerin görülmemiş ölçüde arttığı aşırı parçalı bir dünyada, özgürlük yanılısamasına ve hafıza kaybına mahkum olan insanlığın gelecek ufku da kaybolmuş demektir. Kayıpların en ağırı da budur.

Bugün Kemal Tahir'in toplumcu anlayışından fersah fersah uzak bir noktadayız. Her şey teknik-devlete, tekno-bürokrasiye ve parçalı toplumun serseri

mayın hareketlerine indirgenmiş vaziyette. Bu şartlar altında asıl tehlike tiranların Romavari şaşaalı yaşantısı ve onlara özenen bir avuç iktidar budalası değil. Asıl tehlike, mikro alanlarda oynaklık ve istikrarsızlık, birikmiş güvensizlik ve çatışma riskleri... Saldırganlık, şiddet ve dışlama stratejilerine çabucak dönüşen demokratik görünümlü empati ve antipati duyguları pompalayan sistemin ta kendisi. Değerler dünyasının çökertildiği bir çağda yaşıyoruz. Bilincin rölatifleşip, "bilen özne"nin neredeyse tamamen silindiği, tarihin Keloğlan masalına indirgenildiği, olan biten her şeyin tamamen bilinçdışına terk ve teslim edildiği bir devirde en akıl almaz fiiller karşısında bile kayıtsız, seyirci kalınabilir. (Boko Haram'ın yaptıkları karşısında dünya kamuoyu nerede?) Açıktır ki, geniş çaplı meseleleri mevcut kurumların görünmez ağına, tuzağına düşmüş zihinlerin kavraması pek mümkün değil. Farklı, muhalif söz söylemek ve en geniş kolektif eylemliliğe geçmek, çağı, çağın şartlarını, mekanı, mevcut boyutları aşan bir bilinç gerektiriyor.

Sonuç Yerine

Özellikle Cumhuriyet dönemi Türk sosyologlarında ahlaka din dışı, seküler bir temel kazandırma tavır ve gayreti bariz bir biçimde göze çarpmaktadır. Şüphesiz aykırı örnekler de mevcut ama oldukça marj dışında kaldıkları bir gerçek. 12 Eylül askeri darbesinden sonra, özellikle de son 10-15 yıllık dönemde ise durum tamamen tersine çevrilmiş gözüküyor. Bir zamanlar marjinal sayılarak dışlanan kesimler entelektüel yönden olmasa bile, iktidar aygıtları, sermaye gücü ve medya aracılığıyla toplumun geneli üzerinde bir hegemonya tesis etmiş durumda. İlgi çekicidir ki, yeni hegemon aktörler ahlaki meselelerle, değerler alanıyla ancak araçsal politik gayeleriyle uyduğu ölçüde ilgililer. Bedenler, ruhlar ve emek üzerinde ölçsüz bir iktidar uygulamak için akıldışı toplumsal denetim makinasını sürekli olarak çalışır halde tutmakta beis görmüyorlar. Güç saplantıları her şeyin önüne geçiyor, araçsal politikayı ahlakın önüne geçiriyorlar. Etik değerlerin zihinlerden bunca dışlanması şaşırtıcı bir durum olmasa gerek. Bu tespitimiz moralist bir ima barındırmıyor elbette. Ancak, insanları bir arada tutan, kolektif dayanışmayı sağlayan değerlerin çiğnenmesi, ahlakın rölativizme kurban edilmesi sadece kamuoyunu değil bireyleri de neoliberal kapitalizmin vahşi uygulamaları karşısında aciz ve çaresiz bırakmıyor mu? Araçsal politik aklı sürekli gündemde tutarak, güvenlik sendromu yaratıp devletin zaptiye güçlerini harekete geçirerek, iyi ve kötünün ötesinde her türlü kaba yöntemle güç mevzilerini korunaklı kılma çabası ne kadar sürdürülebilir? Günün en bayağısından geçerli eğilimleri olan nihilizm, rölativizm, individüalizm, konformizm, teslimiyetçilik ve pragmatizmin ötesinde, başka bir tercih şansı yok mudur? "*Evensel vicdan*" diye bir şeyden eser kalmamışsa *eğer*, onu yeniden yaratmak gerekir. Bu da daima, dünyanın neresinde olursa olsun ezilenlerin hakkını savunmaktan geçer. Böyle bir meşru savunu için ise, şehir, bölge, etnisite (şecere-soy saplantısı),

din, mezhep veya birey ekseninde, tekil ve dar düzlemlerde sürdürülen birtakım kan davalarının terk edilmesi gerekiyor. En başta da, maliyeti çok ağır olan, örtük veya açık ırkçı İslam fobisi (bulaşıcı bir Avro-Amerikan virüsü) ve İslam istismarı (AKP yönetimi yıllardır bunu çok iyi yapıyor) geliyor; ve uzunca bir süredir bunlar siyam ikizidirler. Ortaçağlaşmanın göstergesi olan ve Hobbes'un "*herkesin herkesle savaşı*" olarak adlandırdığı durumun çözümü tekno-devleti güçlendirmekten geçmiyor elbette, ama sayısız farklılıkları körüklemekten geçmediği de gayet açık. Sağıyla-soluyla günün hakim zihniyetine derinlemesine nüfuz eden farkçı ve tikel etik anlayışından eşitlikçi ve özgürlükçü bir dünya doğmayacağı gibi, total tahakkümün kapsamı da her geçen gün daha da genişleyecektir. Dünya tablosuna bakıldığında, korkunç bir kötülük dalgası Kabil, Bağdat, Kahire ve Trablus'tan New York ve Paris'e kadar yayılmaktadır. Bu kabullenilemez gelişmelere karşı duyarlılık, her şeyden önce bir sosyoloji, ahlak ve vicdan meselesi, barış içinde bir arada yaşamanın ön koşulu değilse nedir? Eğer haramilerin ahlakı bütün dünyada hükümferma olmuşsa, onun yerine biricik alternatif olarak küresel devrimin ahlakı geçmelidir. Tarihin kadim aksülamel (aksiyon/reaksiyon) yasası bunu gösteriyor. Her şeyin topyekün aşınıp tükendiği, anlamsızlaştığı yeni milenyum, yedi milyar insana bataklık şartlarını dayattığı gibi, aynı zamanda bir arınma, çırpınma ve kurtuluş imkanını da beraberinde getiriyor.

Seçilmiş Kaynakça

- Durkheim, Emile, *Ahlak Eğitimi*, Çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2004.
- Durkheim, Emile, *Meslek Ahlakı*, Çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1949.
- Erişirgil, Mehmet Emin, *Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri, İnsanlık Devri*, Maarif Matbaası, Ankara, 1958.
- Gökalp, Ziya, *Türk Töresi*, Yay. Haz. Hikmet Dizdaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Yay. Haz. Mehmet Kaplan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- Tanyol, Cahit, *Sosyal Ahlak, Laik Ahlaka Giriş I*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1960.
- Tanyol, Cahit, *Sosyolojik Açından Din Ahlâk Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, Okat Yayınevi, İstanbul, 1970.
- Topçu, Nurettin, *Ahlâk Nizâmı*, Yayına Hazırlayan: Ezel Erverdi ve İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- Topçu, Nurettin, *İsyan Ahlakı*, Çev. Mustafa Kök-Musa Doğan, Dergâh Yay., İstanbul, 1995.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Aşk Ahlâkı: Halka Rağmen Halk İçin Kitap*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlâk*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001.